

Iza Desperak

Uniwersytet Łódzki

 <https://orcid.org/0000-0002-3713-7014>

Martyna Krogulec

Uniwersytet Łódzki

 <https://orcid.org/0000-0002-9213-4545>

Badania, herstoria i praca kobiet — od PRL do dziś Szkic do historii socjologii pracy kobiet

Abstract: The article intends to sketch history of sociology of women’s work, and focuses on transition between the Polish People’s Republic and contemporary Poland. It describes main patterns of development of study on women at work, with its peak in the 1960s and 1970s, than marginalization of this subject, and its revival in transition period. The analysis is supported by the first results of Łódź multidisciplinary research project aiming to describe history of women’s work and research on it conducted by the University of Łódź and the Institute of Occupational Medicine. It also includes new research conducted by historians, and its multidisciplinary character is supported by some non-academic participants of the project, including museums and local herstory movement.

Łódź has been chosen for its long tradition of feminization of workforce, and great bulk of research on working women, both in the past and during transition period, including new phenomena of unemployment, then feminization of poverty and precarious character of today’s work affecting also women.

Key words: sociology of work, women, gender, transition, research, Łódź

Wprowadzenie

Tekst jest próbą naszkicowania historii ostatnich kilkudziesięciu lat socjologii pracy z perspektywy *gender*, jak również procesu przemian w obrębie samej dyscypliny. Szkic ten odnosi się w dużej mierze do teoretycznego zaplecza multi-

dyscyplinarnego projektu *Herstoria badań dotyczących pracy kobiet w Łodzi*, który realizowany był w latach 2017—2018 w ramach Interdyscyplinarnego Seminarium *Gender* przy Centrum Innowacji Społecznych Uniwersytetu Łódzkiego i w Katedrze Socjologii Polityki i Moralności Instytutu Socjologii UŁ. Miejsce i sposób realizacji projektu nie są przypadkowe — Seminarium zajmuje się badaniami prowadzonymi z uwzględnieniem perspektywy *gender*, Katedra (niegdyś jeszcze jako Katedra Socjologii Zawodu) przez lata prowadziła wiele badań dotyczących pracy kobiet, kluczowych, jak się dzisiaj okazuje, przy próbach odtworzenia kobiecych „herstori”. Natomiast na uwzględnionym w projekcie podejściu transformacyjnym, badającym samą zmianę społeczną nie tylko w zakresie pracy, opiera się większość badań jednej z autorek tekstu — Izy Desperak. Autorka ta m.in. w książce *Płeć transformacji. Zjawisko zmiany społecznej w Polsce z perspektywy gender* (Desperak, 2013, 2017b) oraz w artykule *Nauki społeczne i socjologia wobec zagadnienia płci/gender*, zamieszczonym w monografii *Feministyczne konteksty. Multidyscyplinarnie* (Desperak, 2017a) przedstawia analizę rozwoju podejścia *gender* w socjologii jako takiej. We wspomnianych publikacjach pojawiły się również wątki związane z socjologią pracy, które, niestety, nie zostały wystarczająco rozwinięte. Niniejszy tekst pozwoli przyjrzeć się w sposób pogłębiony dorobkowi łódzkich badań nad pracą kobiet, przeprowadzonych na przestrzeni ostatniego półwiecza, a następnie umieścić je na szerszej geograficznie mapie socjologicznego zainteresowania tą problematyką.

Socjologia pracy kobiet

Kwestia kobieca jest ważna dla socjologii od zarania tej dyscypliny, a socjologia pracy stanowi jeden z ważniejszych obszarów badawczych. W Polsce kulminację zainteresowania kobietami i ich pracą można zaobserwować w latach 60. i 70. ubiegłego wieku. Później, przez blisko 10 lat, mieliśmy do czynienia z pewnym regresem i odejściem od tej tematyki w pracach badawczych, a następnie, wraz z transformacją społeczno-ustrojową, temat powrócił — tym razem już z uwzględnieniem perspektywy *gender*.

Z klasyki pierwszego okresu badań nad aktywnością kobiet wymienić trzeba publikacje Jerzego Piotrowskiego *Praca zawodowa kobiet a rodzina* (1963) oraz *Kobieta współczesna...* pod redakcją Magdaleny Sokołowskiej (1966). Do niesłusznie zapomnianych prac z tego okresu zaliczyć należy publikację *Kobieta w rozwijającym się społeczeństwie socjalistycznym* pod redakcją Stefanii Dzięcielskiej-Machnikowskiej (1975).

Na rozwój socjologii pracy kobiet wpływały następujące czynniki:

- zapotrzebowanie/zamówienie polityczne;
- współpraca międzynarodowa zarówno z państwami bloku wschodniego, jak i z państwami bloku zachodniego;
- inspiracja zachodnimi *women* oraz *feminist studies, feminist sociology*.

W rezultacie owej inspiracji w 1975 roku w polskim piśmiennictwie pojawia się teoria kobiet jako rezerwowej armii pracy (Florczak-Bywalec, 1975). Opracowanie Ireny Reszke *Nierówności płci w teoriach...* (opublikowane w 1991 roku, przygotowywane jeszcze w okresie przedtransformacyjnym) umieszczone zostało w monografii *Problemy pracy kobiet w Polsce i na świecie 1979—1993* (wydanej w 1994 roku) w dziale „Zagadnienia ogólne/Problemy równouprawnienia kobiet”, zdominowanym przez publikacje zachodnioeuropejskie. Warto wspomnieć, że jeśli poszukiwać będziemy oddziaływania drugiej fali feminizmu na akademię, to właśnie w badaniach dotyczących pracy kobiet znajdziemy ówczesne polskie *women studies*.

Szczególnie ciekawe w tym kontekście wydają się prace prowadzone w łódzkim ośrodku badawczym, gdzie panowały wyjątkowo korzystne warunki dla rozwoju socjologii pracy kobiet, ze względu na feminizację siły roboczej i przemysłu oraz specyficzną rolę Uniwersytetu Łódzkiego działającego w „robotniczym mieście” (Zysiak, 2016). To właśnie zainteresowanie dorobkiem łódzkiego ośrodka badawczego i różnego rodzaju przemianami w podejściu do socjologii pracy kobiet zapoczątkowało projekt, który tu opisujemy.

Jak nietrudno się domyślić, badania nad pracą kobiet w okresie PRL-u napotykały wiele ograniczeń. Brak politycznego zaangażowania w badanie biedy i nierówności społecznych, ograniczony dostęp do zachodnich publikacji i dyskursów (takich jak feminizm drugiej fali), a także cenzura państwowa uniemożliwiająca rozpowszechnianie wyników niektórych analiz skutecznie „odstraszały” wielu badaczy od tej tematyki. Mimo wspomnianych trudności do osiągnięć ówczesnej socjologii pracy kobiet można jednak zaliczyć bardzo dokładne niekiedy i obszerne badania, powstałe dzięki zamówieniom państwa i przemysłu, dotyczące tematyki, która także dziś budzi szczególne zainteresowanie, tj. *work/life balance* czy segmentacji i segregacji zawodowej. Do słabości socjologii pracy kobiet tamtego okresu należy zaliczyć przede wszystkim brak perspektywy równościowej i nieliczne ujęcia ukazujące dyskryminację ze względu na płeć (w większości prac badawczych dominowało podejście charakterystyczne dla *women studies*, jedynie prace Ireny Reszke zaliczyć można do dziedziny *gender studies*).

W latach 80. XX wieku można zaobserwować znaczący spadek zainteresowania pracą kobiet. Powodem mogły być ważne zmiany społeczno-polityczne związane z działaniem związku zawodowego NSZZ „Solidarność”, który sam w sobie był postrzegany również jako organizacja o „męskim”, patriarchalnym wręcz charakterze (tzw. *gender balance* występowała na poziomie uczestnictwa, ale już nie przywództwa). Rozgłos związany z męskimi strajkami w Stoczni Gdańskiej czy wybijająca się na arenie politycznej postać Lecha Wałęsy skutecznie zepchnęły na margines uwagi publicznej kobiece protesty, jak Marsz Głodowy Kobiet przeprowadzony 30 lipca 1981 roku w Łodzi. Już wcześniej kobiece strajki, np. w łódzkim Polteksie czy Unionteksie, zakwalifikowano jako działania niepolityczne, a czysto ekonomiczne, a marsze głodowe odwoływały się do wizji matek-karmicielek walczących o byt swojej rodziny (por. koncepcja „matki gastronomicznej” — Walczewska, 1995). Mimo udziału kobiet w działalności

związkowej, strajkowej i ruchu Solidarności, NSZZ „Solidarność” po 1991 roku rozwiązał jego sekcję kobiecą (por. Tarasiewicz, 1993). Proces unieważniania kobiecych protestów pracowniczych i samych robotnic rozpoczął się wcześniej — zakończone sukcesem strajki lutowe łódzkich robotnic w 1971 roku przeciwko podwyżkom cen, złym warunkom pracy i niskim zarobkom niemal w żaden sposób nie funkcjonowały w społecznej świadomości, w pamięci zbiorowej czy choćby w polityce historycznej RP. Z pamięci zbiorowej wyparte zostały także łódzkie protesty z lat 1980/1981, ustępując miejsca wydarzeniom w Stoczni Gdańskiej. Różnice w postrzeganiu tych wydarzeń widoczne są również w zainteresowaniu samych badaczy. O ile na temat strajku w Stoczni Gdańskiej powstało wiele opracowań socjologicznych, to w przypadku łódzkich protestów z 1980/1981 roku można znaleźć właściwie tylko jedną publikację o dość dużym nakładzie i zasięgu — *Czternaście łódzkich miesięcy: studia socjologiczne sierpień 1980 — wrzesień 1981* Stefanii Dzięcielskiej-Machnikowskiej i Grzegorza Matuszaka (1984).

Okres transformacji po 1989 roku i związane z nim zmiany społeczno-organizacyjne nie pozostają bez wpływu na kształt ówczesnej socjologii. Początek lat 90. dla wielu badaczy społecznych wiąże się z reorientacją nie tylko własnych ścieżek zawodowych, ale przede wszystkim zainteresowań i tematów badawczych. Pojawiają się więc opracowania dotyczące rynku pracy, klasy średniej, etyki biznesu, integracji europejskiej itp. Z perspektywy socjologii pracy znika klasa robotnicza, ponieważ z polskiego krajobrazu w zawrotnym tempie ubywa dotychczasowych, wieloprzemysłowych robotników i robotnic. Nowe problemy społeczne związane z wystąpieniem bezrobocia, a tym samym zjawisk takich jak wykluczenie społeczne i bieda, powodują znaczące zmiany w obrębie zainteresowań socjologii pracy, która to pewne obszary badawcze musi zbudować niekiedy od zera. Postępująca prywatyzacja zakładów pracy i ich masowe zamykanie odcisnęły piętno szczególnie w mieście włókniarek. Łódzka socjologia zostaje więc postawiona przed trudnym wyzwaniem opisanie nowej rzeczywistości. Powstaje wiele publikacji na temat zubożenia mieszkańców miasta, np. praca autorstwa Wielisławy Warzywody-Kruszyńskiej i Jolanty Grotowskiej-Leder *Wielkomiejska bieda w okresie transformacji* (1996).

W związku z dużym bezrobociem podejmowane są również tematy dotyczące nierówności i dyskryminacji kobiet na rynku pracy pod względem płacy i dostępu do niektórych stanowisk. Powrót do problematyki *stricte* pracy kobiet wyznaczyła na gruncie ogólnopolskim teoretyczna praca Ireny Reszke *Nierówności płci w teoriach* (1992) oraz dwie prace Henryka Domańskiego o tytule zaczynającym się od słów *Zadowolony niewolnik...* (1992, 1999). Domański, zainspirowany publikacją Catherine Hakim (1991), spopularyzował ten termin w Polsce w odniesieniu do sytuacji kobiet na rynku pracy, opisaną w badaniach porównawczych w kilku krajach Europy Środkowej.

Od początku lat 90. coraz więcej badaczy zaczyna też dostrzegać i uwzględniać w swoich analizach perspektywę *gender*. Ważną zmianą jest oderwanie socjologii pracy kobiet od dorobku socjologii pracy. Następuje powolna wymiana generacji badaczy. Pojawiają się nowe badaczki, a wraz z nimi nowe tematy

badan i podejścia teoretyczno-empiryczne. Renesans socjologii pracy przyniosło przyswojenie koncepcji prekariatu, w którego badaniach znaczącą rolę odgrywają badaczki feministyczne, jak analizująca specjalne strefy ekonomiczne Małgorzata Maciejewska czy zajmujące się „pracą opieki” Ewa Charkiewicz i Anna Zachorowska-Mazurkiewicz (wszystkie związane z Feministycznym Think Tankiem).

Projekt „Herstoria badań dotyczących pracy kobiet w Łodzi”

Jako że projekt badawczy, w ramach którego przeprowadzamy nasze analizy, wciąż jeszcze trwa, gdy pisałyśmy ten tekst, przytaczamy tu tylko cząstkowe rezultaty, gdyż całościowe ich podsumowanie znajdzie się w raporcie końcowym. W tekście tym skupiamy się głównie na socjologii pracy, jednak sam projekt ze względu na multidyscyplinarny charakter jest o wiele obszerniejszy, a socjologia pracy czy nawet historia badań pracy kobiet stanowią tylko jeden z jego wymiarów. Projekt ma charakter wycinkowy i obejmuje wyłącznie badania łódzkie prowadzone w Łodzi i okolicach, ze względu na historię miasta, jak również na bogaty dorobek naukowy łódzkiego ośrodka badawczego z zakresu badań nad pracą kobiet. Uwzględnia wnioski wypracowane nie tylko przez socjologów, ale także przez ekonomistów, którzy nierzadko prowadzili równoległe badania, ponadto — dorobek łódzkiego Instytutu Medycyny Pracy oraz analizy własne wniesione przez historyczki i historyków zaangażowanych w nasze działania. W rezultacie ma on wielowymiarowy i inter-, a w zasadzie bardziej multidyscyplinarny charakter.

Multidyscyplinarność i wielowymiarowość dotyczą nie tylko zróżnicowania kwalifikacji członkiń i członków zespołu, ale także metodologii, jakimi się oni posługują. W projekt, oprócz grona naukowego, zaangażowane są również placówki kultury: Muzeum Fabryki i Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi, a także Łódzki Szlak Kobiet, którego członkinie od kilku lat opracowują historie łódzkich naukowczyń, wciąż ukrytych w cieniu ich sławniejszych kolegów.

Celem niniejszego projektu jest przywrócenie pamięci o badaniach oraz badaczkach i badaczach, których dokonania na tym polu, kiedyś znane, dzisiaj pograżają się powoli w mrokach zapomnienia. Proces ten jest częściowo efektem transformacji ustrojowej, która nie tylko zmieniła priorytety badawcze i trajektorie karier zawodowych badaczek i badaczy, ale również przerwała międzypokoleniową transmisję doświadczeń w ramach relacji mistrz—uczeń. Choć koncentrujemy się na okresie powojennym, zwłaszcza na latach 70. ubiegłego wieku, nasz projekt obejmuje lata od 1905 roku do początku dwutysięcznych, co pozwala na zastosowanie perspektywy *longue durée*, czyli długiego trwania. W tym miejscu trzeba dodać, że projekt poświęcony historii pracy kobiet i badań w tym obszarze nie jest próbą reprezentatywnego opisu, lecz jedynie przyjrzeniem się wybranym szczegółowym

polom, których dobór wiąże się z takimi kryteriami, jak: dostępność, znaczenie ze współczesnej perspektywy, ale również subiektywne preferencje badaczek i badaczy.

W części socjologicznej, za którą odpowiadają autorki niniejszego tekstu, analizie poddajemy następujące źródła:

- 1) bibliograficzne:
  - a) opracowania bibliograficzne odnoszące się do pracy kobiet, zwłaszcza *Problemy pracy kobiet — w Polsce i w świecie (literatura polska i obca w wyborze)* (Wyglądała, oprac., 1994);
  - b) współczesne bazy bibliograficzne;
  - c) bibliografie prac wybranych badaczek;
  - d) analiza zawartości czasopism socjologicznych;
- 2) wywiady z badaczkami i badaczami związanymi z Instytutem Socjologii oraz Wydziałem-Ekonomiczno Socjologicznym UŁ (wyniki częściowe);
- 3) własne doświadczenia oraz autobiografia badawcza.

Pierwsze odkrycia

Wielowymiarowość i multidyscyplinarność projektu przynoszą satysfakcjonujące rezultaty już na półmetku. Na światło dzienne wychodzą bowiem przez lata ukrywane lub też pomijane informacje i zdarzenia. Przykładem może być m.in. zjawisko molestowania seksualnego w fabrykach włókienniczych, które w pogłębianej analizie okazało się uniwersalnym i ponadczasowym doświadczeniem robotnic zarówno w XIX, jak i XX wieku.

Pierwszym źródłem, w którym odkrywamy ten temat, jest wiersz Marii Przedborskiej, inspektorki pracy, publicystki i zaangażowanej poetki działającej w Łodzi na początku XX wieku. W swoich utworach opisywała praktykę wymuszania świadczeń/usług seksualnych przez majstrów odpowiedzialnych za naprawy i regulację maszyn włókienniczych. Włóknarki wynagradzane w systemie akordowym (inaczej niż majstrowie) uzależnione były od życzliwości majstrów. To od ich pracy i ustawień maszyn zależało, czy dana pracownica wykona normę. Mężczyźni wykorzystywali więc swoją pozycję, zmuszając kobiety do różnego rodzaju usług seksualnych, w zamian za odpowiednie wyregulowanie maszyn.

W wierszu *Uległość — albo stempel* Przedborska pisze (cyt. za blogiem „Aleja Włókniarek”, zachowano oryginalną pisownię):

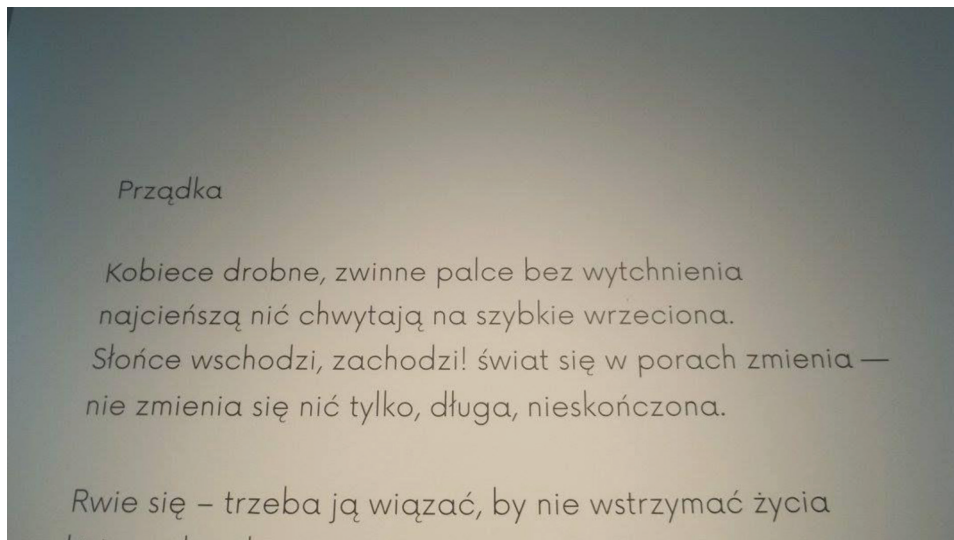
Uległość — albo stempel

*Leży na krośnie i wiąże nici;
 pierś się w wyciągnięciu wzniosła głębokiem.
 Z pod ściany majster śledzi ją wzrokiem,*

w którym się żądza tajona świeci.

*Musi być jego! Skrada się cichym
krokiem: jest przy niej... Drętwieje cała...
— „Znów coś Majówna sfuszerowała?”
— „Wątek zły...” — „Pewnie — dla tkaczki lichej”!
[...]*

Utwory Przedborskiej stały się częścią wystawy *Efekt ostateczny. Magazyn wzorów uszytych* prezentowanej w Centralnym Muzeum Włókiennictwa latem 2017 roku. Cytowany wiersz wykorzystany został także w inscenizacji podczas obchodów rocznicy rewolucji 1905 roku.

Fot. 1. Wiersz Marii Przedborskiej *Przędka* na wystawie *Efekt ostateczny. Magazyn wzorów uszytych* w Centralnym Muzeum Włókiennictwa w Łodzi, 2017 r. Źródło własne.

Na ślad podobnych praktyk natrafiłyśmy w czasopiśmie zakładowym Unionteksu z lat 80., w którym kobiety skarżą się na tego typu praktyki. Również w wywiadzie z Bogusławą Urbaniak z Katedry Polityki Społecznej na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym, prowadzącą w drugiej połowie lat 80. badania w tym samym zakładzie, informacja ta znalazła częściowe potwierdzenie — badaczka wprawdzie nie prowadziła odrębnych obserwacji, ale odwiedzała zakład w celu przeprowadzenia ankiety i udało jej się zaobserwować układy między niektórymi pracownicami i majstrami oparte na tego rodzaju wymianie usług (sytuacje te zawsze miały miejsce na nocnej zmianie).

Uniontex, czyli Zakłady Przemysłu Bawełnianego im. obrońców Pokoju, zapisał się w historii Łodzi w sposób znaczący. Upaństwowione po wojnie fabryki Karola Scheiblera i Ludwika Grohmana były jednym z większych kompleksów włókienniczych Łodzi. Bogusława Urbaniak wspomina w udzielonym nam wywiadzie, jak każdego ranka od strony dworca Fabrycznego szły tłumy kobiet (wiele pracownic dojeżdżało z podłódzkich miejscowości). W 1987 roku robotnice

Uniontexu odwiedził papież Jan Paweł II, co było niezwykle wyjątkowym wydarzeniem w historii pontyfikatu i niezwykle wyjątkowym wydarzeniem w historii zakładów. Niestety, zakład upadł, a jego budynki popadały latami w ruinę.

Autobiografia badaczki jako źródło

Kolejnym źródłem, na którym oparte są nasze analizy, jest własna pamięć i autobiografia jednej z badaczek. Iza Desperak rozpoczęła studia socjologiczne w 1984 roku i miała okazję uczestniczyć w zajęciach z czołowymi łódzkimi badaczkami pracy kobiet. Co ciekawe jednak — wspomniany temat nigdy nie został przez nie poruszony (nawet na seminarium poświęconym socjologii pracy, prowadzonym przez profesor Jolantę Kulpińską w 1988 roku). Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, dlaczego wątek pracy kobiet w Łodzi był przez wiele lat pomijany, stało się jedną z inspiracji rozpoczęcia projektu i jednym z głównych pytań badawczych. Zagadnienie to towarzyszy nam podczas chronologicznej analizy bibliografii badaczek, jak również znajduje się na liście dyspozycji do wywiadów prowadzonych z niektórymi z ich przedstawicielkami.

Następnym biograficznym doświadczeniem Izy Desperak jest jej własna praca badaczki w zakresie badań pracy kobiet. Praca doktorska, którą przygotowywała od 1995 roku, dotyczyła roli stereotypów w zjawisku dyskryminacji kobiet na rynku pracy. Badaczka swoją dysertację opracowywała pod kierunkiem Danuty Walczak-Duraj w Katedrze Socjologii Zawodu, której kierowniczką była wówczas Stefania Dziecielska-Machnikowska. Ówczesna doktorantka miała więc szansę nie tylko spotkać te niezmiernie ważne badaczki problematyki pracy kobiet, ale także zaczerpnąć od nich nieco informacji w ramach relacji mistrzowsko-uczniowskiej. Z początku nieświadomie, nie znając dobrze ich dorobku, Iza Desperak kontynuowała tematy, w których były one pionierkami kilka dekad wcześniej — Stefania Dziecielska-Machnikowska zajmowała się kwestią zawodu farmaceutki w latach 60. (1966), Iza Desperak w dwutysięcznych (2012). Jakkolwiek tego rodzaju źródła, jak własna pamięć i autobiografia, mają charakter bardzo subiektywny, jest to jednak źródło inspirujące i prowadzące do ciekawych wniosków. W doświadczeniu studentki, doktorantki, a następnie już pełnoprawnej naukowczynie ze stopniem doktora mieści się uczucie samodzielnego przecierania szlaków. Mimo że pokolenie mistrzyń zajmowało się tą samą materią dużo wcześniej, nie dzieliły się swym doświadczeniem ze studentami (co najwyżej wspominały, że kiedyś, dawno temu interesowały się problematyką kobiecą). Lata 80. — czas studiów Izy Desperak i rewolucji Solidarności — okazały się ślepe na płęć. Już nie praca, ale strajki były gorącym tematem. Strajk łódzkich włóknianek był wyjątkiem — zainspirował badaczy do zajęcia się pracującymi kobietami (Dziecielska-Machnikowska, Matuszak, 1984). Z kolei w latach 90. badaczki spoglądają na włóknianki przez pryzmat nowego ważnego tematu społecznego: aborcji (Heinen, Matuchniak-

-Krasuska, 1995), a także w kontekście badań nad pauperyzacją i bezrobociem kobiet (por. Dziecielska-Machnikowska, 1992; Reszke, 1991).

Doświadczenie obcowania z mistrzyniami, milczącymi najczęściej na temat własnych biografii badawczych, nie zachęcało do samodzielnego ich zgłębiania. Dopiero dyskusje w ramach samego projektu, wymiana perspektyw badawczych przez przedstawicielki i przedstawicieli różnych dyscyplin kazały przyjrzeć się im bliżej. Szukając badań dotyczących losów włókniarek po upadku łódzkich zakładów produkcyjnych, natrafiłyśmy znów na prace Stefani Dziecielskiej-Machnikowskiej, której dorobek został w międzyczasie zapomniany przez samych socjologów, a nawet jej byłych wychowanków i pracowników! W przypadku Izy Desperak przeoczenie to wynikało z jej własnej biografii — studia doktoranckie podjęła w 1995 roku, podczas gdy publikacje Stefani Dziecielskiej ukazały się wcześniej. W dodatku prace te, wydawane w trudnym dla uczelni okresie początków transformacji, w nowo powstałym wydawnictwie, nie trafiły już do opracowywanych wówczas bibliografii i nie zostały zindeksowane w późniejszych bazach danych.

Podsumowanie

Problematyka pracy kobiet wydaje się szczególnie znacząca w kontekście nie tylko zachodzących współcześnie zmian, ale również uzupełnienia pewnej historycznej luki, która mimo upływu lat wciąż istnieje. Projekt opisany w niniejszym artykule ma więc nie tylko pomóc badaczom i badaczkom lepiej orientować się w socjologii pracy i czerpać z jej dorobku. Jest też pewnego rodzaju próbą ocalenia od zapomnienia badań, które mogą wiele powiedzieć o sytuacji społeczno-zawodowej kobiet w okresie PRL i transformacji ustrojowej. Sięgnięcie w przeszłość socjologii i innych dyscyplin zajmujących się badaniem zagadnień związanych z pracą kobiet powoduje swoiste *déjà vu*, ponieważ tematy i koncepcje, które podejmowane są w nich dziś, niejednokrotnie poruszane były już wcześniej. Popularyzacja zapomnianego dorobku badawczego z lat 60. i 70. ubiegłego wieku pomogłaby więc uniknąć efektu „wyważania otwartych drzwi”, a uważne przyjrzenie się pracom naszych poprzedniczek i poprzedników z pewnością zaowocowałoby zrewidowaniem wielu utartych opinii, m.in. na temat braku lub niewielkiej skali zjawiska drugiej fali feminizmu w Polsce. Również w kontekście oczekiwań stawianych obecnie kobietom na rynku pracy znajomość minionych realiów wydaje się niezbędna do prawidłowego zrozumienia zachodzących współcześnie zmian.

Projekt, uwzględniający badania w Łodzi i okolicach, jest też swoistą próbą rozliczenia się z historią, a raczej „herstorią” tego miasta. Od ponad dwóch wieków Łódź jest miastem aktywnie tworzoną przez kobiety. To właśnie łódzkie robotnice jako jedne z pierwszych udowodniły, że praca kobiet stanowi niezbędny element kapitalistycznego rozwoju. A łódzkie badaczki jako jedne z pierwszych zajęły się

naukową analizą aktywności zawodowej kobiet, uznając ją za istotną. Niestety, minione lata wciąż ukrywają wiele świadectw historycznych, które ukazywałyby dzieje tego miasta z kobiecego punktu widzenia, a przecież to na barkach kobiet w głównej mierze spoczywała organizacja życia rodzinnego i zawodowego. Projekt jest więc także próbą ocalenia od zapomnienia opowieści na temat pracy łódzianek — niezależnie od tego, czy mówimy tu o robotnicach, czy o pracownikach naukowych. Jest to niezbędne dla rzetelnego opisanie historii tego miasta i zrozumienia jego specyfiki.

Widząc ogrom nieznanych nam dotąd historii i informacji, do których dotarliśmy dzięki pracy nad projektem, mamy także nadzieję, że nasza inicjatywa stanie się inspiracją dla innych badaczek i badaczy, którzy być może zechcą zgłębić problematykę pracy kobiet w innych rejonach Polski. Ponadto zdemaskowanie swoistej marginalizacji badań nad pracą kobiet powinno stać się motywacją do jak najlepszego zabezpieczenia tego typu dorobku naukowego w przyszłości. Ze względu na współczesną aktywność kobiet na rynku pracy takie zaniedbanie byłoby niewybaczalne.

Bibliografia

- Desperak I., 2012: „*Pani magister*” — z zapomnianej wciąż historii farmaceutek. „Czasopismo Aptekarskie”, nr 8—9.
- Desperak I., 2013: *Płeć transformacji. Zjawisko zmiany społecznej w Polsce z perspektywy gender*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Desperak I., 2017a: *Nauki społeczne i socjologia wobec zagadnienia płci/gender*. W: E. Hyży, red.: *Feministyczne konteksty. Multidyscyplinarnie*. Łódź: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Desperak I., 2017b: *Płeć transformacji. Zjawisko zmiany społecznej w Polsce z perspektywy gender*. Wyd. 2. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Domański H., 1992: *Zadowolony niewolnik? Studium o nierównościach między mężczyznami i kobietami w Polsce*. Warszawa: IFiS PAN.
- Domański H., 1999: *Zadowolony niewolnik idzie do pracy*. Warszawa: IFiS PAN.
- Dzięcielska-Machnikowska S., 1966: *Farmaceuci w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej. Studium socjologiczne o feminizacji i pozycji zawodu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dzięcielska-Machnikowska S., 1992: *Co myślą bezrobotni*. Łódź: Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dzięcielska-Machnikowska S., red., 1975: *Kobieta w rozwijającym się społeczeństwie socjalistycznym*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dzięcielska-Machnikowska S., Matuszak G., 1984: *Czternaście łódzkich miesięcy: studia socjologiczne sierpień 1980 — wrzesień 1981*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Florczak-Bywalec J., 1975: *Sytuacja kobiet na rynku pracy*. W: S. Dzięcielska-Machnikowska, red.: *Kobieta w rozwijającym się społeczeństwie socjalistycznym*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.

- Heinen J., Matuchniak-Krasuska A., 1995: *Aborcja w Polsce: kwadratura koła*. Przeł. A. Matuchniak-Krasuska, Z. Kowalewski. Warszawa: Polskie Towarzystwo Religioznawcze.
- Piotrowski J., 1963: *Praca zawodowa kobiet a rodzina*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Sokołowska M., red., 1966: *Kobieta współczesna: z badań socjologów, lekarzy, ekonomistów, pedagogów i psychologów [materiały z seminarium pracy kobiet IFiS PAN]*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Reszke I., 1991: *Nierówności płci w teoriach. Teoretyczne wyjaśnianie nierówności płci w sferze pracy zawodowej*. Warszawa: IFiS PAN.
- Tarasiewicz M., 1993: *Kobiety i związek zawodowy „Solidarność”*. „Pełnym Głosem”, nr 1.
- Walczewska S., 1995: *Matka gastronomiczna*. „Pełnym Głosem”, nr 3.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Grotowska-Leder J., 1996: *Wielkomięjska bieda w okresie transformacji*. Łódź: Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wyglądała E., oprac., 1994: *Problemy pracy kobiet w Polsce i w świecie 1979—1993 (literatura polska i obca w wyborze)*. Warszawa: Główna Biblioteka Pracy i Zabezpieczenia Społecznego.
- Zysiak A., 2016: *„Punkty za pochodzenie”*. *Powojenna modernizacja i uniwersytet w robotniczym mieście*. Kraków: Wydawnictwo Nomos.

Źródła internetowe

- „W poszukiwaniu alei Włókniarek”, Marta Madejska, blog: <https://alejawlokniarek.wordpress.com/2017/02/12/maria-przedborska-poetka-z-inspekcji-pracy/> [dostęp: 10.06.2018].